

Tachaczki E.

1986 O sztucznych przedmiotach wykonanych technologicznie, „Archeologia Polska”, t. 18, s. 1-2, s. 191-192.

1978 Kultura i sztuka w problematyce kultury archeologicznej, „Archeologia Polska”, t. 18, s. 11, s. 19-20.

1978 Kultura i sztuka w problematyce kultury archeologicznej, „Archeologia Polska”, t. 18, s. 1-2, s. 191-192.

Tachaczki E., Ptaszczyńska E.

1978 O sztucznych przedmiotach archeologicznych, „Archeologia Polska”, t. 18, s. 1, s. 191.

Tępczyński J.

1978 Zarys historii sztuki, Warszawa.

Wojciech Kowalski

Adres autora:

Mgr Wojciech Kowalski

Urząd Miejski, ul. Św. Józefa 10

60-001 Warszawa, ul. Św. Józefa 10

SKARB Z BYTYNIA — PRÓBA INTERPRETACJI KULTUROWO-CHRONOLOGICZNEJ¹

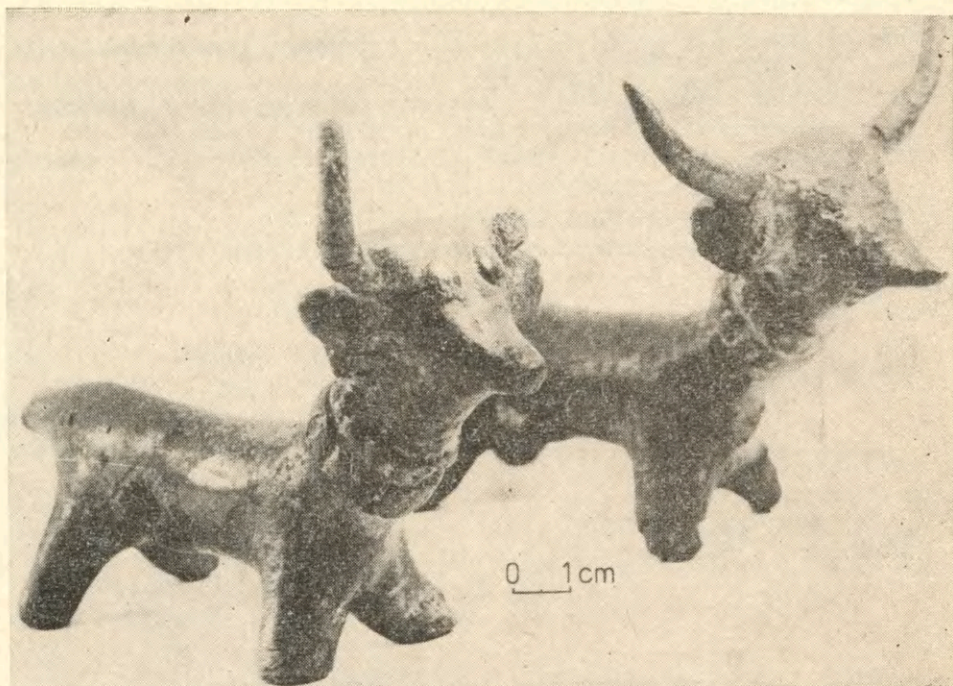
Skarb z Bytnia od stu z górą lat jest obiektem zainteresowania licznych badaczy. Choć doczekał się wielu wzmianek w literaturze, brak jest jak dotąd krytycznego opracowania całokształtu wiążącej się z nim problematyki. Na takim etapie poznania stał się on punktem wyjścia ważnych sformułowań o charakterze gospodarczo-kulturowym. Jednak budowanie wniosków opartych na nieudowodnionych przesłankach grozi rozpowszechnieniem stereotypów, o ile nie błędnych, to w każdym razie o niepełnej wartości naukowej. Uzasadnia to więc celowość dalszych badań nad tym ciekawym znaleziskiem.

I

W skład skarbu z Bytnia, woj. poznańskie, wchodziły dwie metalowe, pełne figurki zwierzęce (ryc. 1) oraz sześć płaskich siekier miedzianych². Figurki są schematycznymi wyobrażeniami wołów o nieproporcjonalnie długich rogach (rozstaw rogów równy połowie długości tułowia) i krótkich, kłocowatych nogach. Pierwotnie połączone były za pomocą elementu odłamanego przez znalazców, interpretowanego jako jarzmo. Na szyjach zwierząt tkwią podwójne, poprzecznie karbowane obręcze, a na wysokości kłębów znajdują się otwory, w których umocowany był zapewne dodatkowo łączący je przedmiot. Okrągłe, wypukłe oczy wymodelowane zostały

¹ Artykuł niniejszy jest znacznie skróconą, szczególnie w rozdziale IV, wersją referatu wygłoszonego 29 XI 1975 w Zakładzie Epoki Kamienia IHKM PAN w Warszawie.

² Figurki i trzy siekiery w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, pozostałe siekiery niegdyś w zbiorach berlińskich.

Ryc. 1. Bytyń, woj. poznańskie. Metalowe figurki wołów

Fot. Z. Ratajczak

przez dolepienie grudek metalu. Brak analizy składu chemicznego nie pozwala na ściśle określenie surowca, z jakiego wykonano figurki. Cechy zewnętrzne sugerują, że jest to miedź lub stop o stosunkowo wysokiej jej zawartości.

Z trzech siekier znajdujących się w polskich zbiorach, dwie mają bardzo zbliżone do siebie kształty i wymiary. Analiza składu chemicznego okazu znajdującego się przed II wojną światową w Berlinie, wykazała miedź jako surowiec podstawowy³.

II

Odkrycie omawianego zespołu zabytków nastąpiło w 1873 r.⁴ Dokonano go w miejscowości Bytyń, pod dużym głazem narzutowym, na głębokości „2,5-3 stóp”. Znaleździło było omawiane przez R. Virchowa na posiedzeniach Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte⁵. Sugerował on, że figurki wołów mogą przedstawiać osobniki należące do ras południowych. Wskazywałyby na to, jego zdaniem, kształt i wielkość rogów wyobrażonych zwierząt. R. Virchow podał również wyniki analizy składu chemicznego jednej z siekier. Według jego opinii, wymienione przedmioty nie muszą pochodzić z „pierwszego stadium rozwoju metalurgii” i są być może importami z terenu Węgier.

³ W. Witter 1938, s. 226-227; H. Otto, W. Witter 1952, s. 112; skład chemiczny: Cu 99,4; Sn — 0; Pb — 0; Ag — ślad; Au — 0; Ni — ślad; Co — 0; As — 0,4; Sb — 0; Bi — ślad; Fe — 0; Zn — 0.

⁴ Szczegóły odkrycia zob.: A. Kohn 1875, s. 213-214.

⁵ *Verhandlungen...* 1873, s. 220, tabl. XVIII: 1; *Verhandlungen...* 1876, s. 180-181.

W polskiej literaturze pierwszą wzmiankę o znalezisku z Bytnia zawdzięcza my T. J. Lubomirskiemu⁶. Pisze on w swoim doniesieniu, że figurki sprzężonych jarzmem wołów interpretować można jako „najdawniejszy pomnik rolnictwa w naszym kraju”.

Znalezisko uwzględni M. Much w swojej monografii, datując je głównie na podstawie siekier miedzianych na początkową fazę rozwoju metalurgii⁷. Autor zwraca uwagę na różnice widoczne w figurkach z Bytnia w stosunku do przedstawień plastycznych z okresu halsztackiego, widzi natomiast pewne analogie w glinianej plastyce zoomorficznej alpejskich palafitów, a także w metalowych idolach z Troi II.

Na podobieństwo wołów z Bytnia do wcześniejszego znaleziska z Châtillon-sur-Seiche, dép. Ille-et-Vilaine, zwrócił uwagę M. Reinecke⁸, a następnie O. Montelius⁹. Z najwcześniejszych prac wzmiankujących skarb bytyński wymienić można wykaz J. N. Sadowskiego¹⁰, album K. Koehlera i B. Erzepki¹¹, rozprawę K. Chmieleckiego¹², podręcznik J. Déchelette'a¹³ i inne¹⁴.

W okresie międzywojennym omawiany skarb wymieniał w swoich pracach monograficznych J. Kostrzewski¹⁵. Figurki wołów uważa on, w ślad za J. Déchelettem, za przedmioty kultu religijnego (być może związane z kultem słońca), ukryte przez wędrownego handlarza. Dowodem uznania wagi znaleziska jest jego uwzględnienie w encyklopedycznej pracy M. Eberta, również bez bliższej interpretacji¹⁶. W tym też czasie kolejną analizę składu chemicznego jednej z siekier przeprowadził H. Otto¹⁷.

Po II wojnie światowej ukazało się szereg prac, w których przedstawiono dalej sięgające hipotezy odnośnie do interpretacji znaleziska z Bytnia. W 1949 r. J. Kostrzewski sugeruje jego związek z handlarzami kręgu nadcisańskiego¹⁸. Ten sam autor w późniejszej pracy omawia skarb w kontekście III okresu neolitu polskiego i interpretuje go jako jeden z dowodów świadczących o stosowaniu orki sprzężajnej¹⁹.

Szczególnie ważny był artykuł E. Sturmsa o plastyce neolitycznej w północnych kręgach kulturowych²⁰. Na podstawie podobieństwa do zoomorficznego ucha naczynia kultury pucharów lejkowatych z Krężnicy Jarej, woj. lubelskie, wysuwa on hipotezę o przynależności figurek z Bytnia do tejże kultury, traktując je tym samym jako zabytek miejscowej metalurgii. Jednym z dowodów na poparcie tej

⁶ T. J. Lubomirski 1873, s. 28-29.

⁷ M. Much 1893, s. 77-78.

⁸ Wg J. Déchelette 1910, s. 471.

⁹ O. Montelius 1900, s. 8, ryc. 2, 3.

¹⁰ J. N. Sadowski 1877, s. 20 (mylna informacja o istnieniu w Bytniu cmentarzyska).

¹¹ K. Koehler, B. Erzepki, 1893, s. 4-5, tabl. VII.

¹² K. Chmielecki 1911-1913, s. 74, tabl. II: 1.

¹³ J. Déchelette 1910, s. 470-471.

¹⁴ Szczegółowe zestawienie wcześniejszej literatury dotyczącej skarbu z Bytnia zob. J. Kostrzewski 1922-1924, s. 185.

¹⁵ J. Kostrzewski 1923, s. 35, 36; J. Kostrzewski 1939-1948, s. 192-193.

¹⁶ M. Ebert 1927/1928, tabl. 70a.

¹⁷ W. Witter 1938, s. 226-227.

¹⁸ J. Kostrzewski 1949, s. 65.

¹⁹ J. Kostrzewski 1955, s. 49, 61, 62.

²⁰ E. Sturms 1955, s. 21, 26.

tezy ma być podobieństwo miedzianych siekier z Bytynia o przekroju sześciokątnym do ośmiokątnych siekier krzemiennych kultury pucharów lejkowatych²¹.

Całkiem odmienne stanowisko zajął niedługo potem T. Sulimirski, który figurki z Bytynia uważa za wyrób syryjski, przeniesiony na nasze ziemie za pośrednictwem Troi VI²². Natomiast Z. Podwińska w swoim studium o technice uprawy roli w Polsce średniowiecznej określa znalezisko jako schyłkoweolityczne, będące prawdopodobnie importem z zachodniej Europy²³. Hipotezę E. Šturmsa podjęli w następnych latach K. Jażdżewski²⁴ i S. Tabaczyński²⁵. W podobnym duchu, lecz nieco ostrożniej, wypowiadają się S. Piggott²⁶ i W. Hensel²⁷.

Sporo uwagi poświęcił omawianemu znalezisku T. Wiślański²⁸. Wiąże on je generalnie z horyzontem młodszych kultur naddunajskich, odpowiadającym czasowo fazie wióreckiej kultury pucharów lejkowatych. Teorię tę opiera między innymi na fakcie stylistycznego podobieństwa figurek z Bytynia do niektórych realistycznych przedstawień zwierzęcych w glinie (np. kóz), znanych z kultur kręgu naddunajskiego. Dodatkowym argumentem ma być także rzadsze występowanie miedzi w zespołach kultury pucharów lejkowatych w porównaniu do późnych kultur naddunajskich. Kwestia pochodzenia skarbu z Bytynia sprowadzona więc jest przez autora do alternatywy — krąg naddunajski lub kultura pucharów lejkowatych.

Z. Bukowski i K. Dąbrowski skłonni są raczej, podobnie jak T. Sulimirski, wiązać figurki wołów z Bytynia z terytorium Syrii, a wiek znaleziska określają na późny neolit²⁹.

Wymienić można także najnowsze opracowanie J. Żaka, w którym figurki uznane są za wyrób neolityczny, „odkuty z miedzi przypuszczalnie wykonany w krajach naddunajskich”³⁰.

III

Przedstawione wyżej zestawienie literatury daje pełny obraz mozaiki poglądów w interesującej nas kwestii. Odnosnie do pochodzenia znaleziska rysują się zasadniczo dwie grupy opinii — według jednych przyjmuje się jego miejscowe (tj. środkowoeuropejskie) pochodzenie, według innych zakłada się, że jest to raczej daleko-siężny import. U podstaw większości poglądów „autochtonicznych”, przyjmujących jednocześnie neolityczny wiek znaleziska, leży fakt współwystępowania figurek wołów z płaskimi siekierami miedzianymi. Poprawność metodyczną takiego rozumowania można zaakceptować jedynie w przypadku, gdy zabytek przesądzający o miejscowym pochodzeniu wiąże się genetycznie tylko z terytorium, na którym został znaleziony, jak również jego występowanie ograniczone jest do ściśle określonych

²¹ Uwaga E. Šturmsa o sześciokątnym przekroju poprzecznym siekier bytyńskich odnosi się zapewne do okazów ze zbiorów berlińskich, gdyż kształt przekroju tylko jednego z okazów przechowywanych w muzeum poznańskim można uznać za zbliżony do tej formy.

²² T. Sulimirski 1957-1959, s. 170; T. Sulimirski 1966-1968, s. 15 i mapa.

²³ Z. Podwińska 1962, s. 57.

²⁴ W. Chmielewski, K. Jażdżewski, J. Kostrzewski 1965, s. 83, 84, 86, 89; K. Jażdżewski 1965, s. 85, 266.

²⁵ S. Tabaczyński 1970, s. 154.

²⁶ S. Piggott 1968, s. 307.

²⁷ W. Hensel 1969, s. 54, 55; tenże 1973, s. 74, 88, 90.

²⁸ T. Wiślański 1969, s. 167, 168.

²⁹ Z. Bukowski, K. Dąbrowski 1971, s. 131.

³⁰ J. Żak 1976, s. 25, 28.

ram czasowych. Czy warunek ten spełniają siekiery towarzyszące przedstawieniom wołów bytyńskich?

Płaskie siekiery miedziane, znane z terenu Polski w ilości około pięćdziesięciu egzemplarzy³¹, tworzą najliczniejszą na tym obszarze grupę eneolitycznych wyrobów metalowych. Wydawać się może, że taka liczba zabytków daje już szansę przeprowadzenia bardziej dokładnej analizy, która doprowadzić może do sprecyzowania dotychczasowych ustaleń chronologicznych i kulturowych. Niestety, olbrzymia ich większość to znaleziska luźne; jedynie cztery okazy przypisać można zespołom określonym kulturowo³². Z podobną sytuacją mamy do czynienia również na terenach pozapolskich. Płaskie siekiery miedziane są bowiem jedną z nielicznych już grup eneolitycznych wyrobów metalowych nie posiadających do chwili obecnej opracowania typologicznego. Wydaje się, że u podstaw takiego stanu rzeczy leżą następujące przyczyny: brak dostatecznej liczby dobrze datowanych okazów nie pozwalający na uchwycenie zmian typologicznych w czasie; duże zróżnicowanie kształtów nie wykazujące widocznych prawidłowości czasowych ani terytorialnych; możliwość wtórnych przeróbek tych narzędzi powodowana zmianami ich przeznaczenia, sposobu oprawy, zużyciem itp. Zaciemnia to w znacznym stopniu obraz ewentualnych centrów produkcyjnych oraz dróg rozprzestrzeniania. Możliwe jest także istnienie lokalnej, rozproszonej produkcji tych nieskomplikowanych narzędzi. Chociaż więc omawiane przedmioty stanowią najliczniejszą grupę eneolitycznych wyrobów metalowych, których zasięg występowania obejmuje całą Europę od Półwyspu Iberyjskiego po Ural, a także tereny innych kontynentów, niewiele można obecnie powiedzieć o ich typologii, przynależności kulturowej i ściślejszej chronologii. Odnosnie do tej ostatniej kwestii można tylko ogólnie stwierdzić, że chociaż istnieją oczywiście możliwości lokalnych odchyień, dolna granica występowania owych siekier przypada na koniec V i początek IV tys. p.n.e. (tak datowane są egzemplarze związane z kulturą Halaf na tellu Arpachyia w Mezopotamii³³), górna zaś rozplywa się w pierwszej połowie II tys. p.n.e.

Jak więc widzimy, siekiery z Bytnia nie mogą być na obecnym etapie badań elementem datującym skarb, ani też rozstrzygać o jego pochodzeniu czy przynależności kulturowej³⁴. Próby kulturowo-chronologicznego określenia znaleziska trzeba więc oprzeć na analizie bliższych lub dalszych analogii do figurek wołów, które są w każdym wypadku formą niebanalną i kryją w sobie znacznie większe możliwości interpretacyjne niż siekiery. Nieporozumieniem jest jednak wyciąganie dalej idących wniosków z faktu podobieństwa metalowych figurek wołów do środkowoeuropejskiej glinianej plastyki neolitycznej. Ich podobieństwo do zoomorficznego ucha z Krężnicy Jarej czy wspomnianych przedstawień kóz jest tego samego rzędu, jak i do większości prymitywnych prahistorycznych i współczesnych przedstawień zwierzęcych. Realną wartość mają, naszym zdaniem, tylko takie analogie, które wykazują pokrewieństwo nie tylko tematyczne i stylistyczne, lecz i technologiczne. W tym ostatnim przypadku chodzi nie tyle o surowiec, który najczęściej nie jest wystarczającą przesłanką dla interpretacji chronologicznej czy genetycznej, lecz o sposób wykonania. Figurki z Bytnia wykonane zostały niewątpliwie metodą odlewu peł-

³¹ K. T u n i a 1973, s. 17.

³² Brześć Kujawski, woj. włocławskie — kultura lendzińska (K. J a ż d z e w s k i 1938, tabl. XXXVIII 16); Gródek Nadbużny, woj. zamojskie — kultura pucharów lejkowatych (J. K o w a l c z y k 1957, s. 49); Krajnik Dolny, woj. szczecińskie — kultura amfor kulistych (?) (K. T u n i a 1973, s. 20); Łupawa, woj. słupskie — kultura pucharów lejkowatych (D. J a n k o w s k a 1974, s. 6).

³³ J. D e s h a y e s 1960, s. 56.

³⁴ Fakt współwystępowania wyobrażeń wołów z siekierami nie jest zresztą dowodem ich wspólnej proveniencji, ani tego samego wieku.

nego na wosk tracony. Świadczy o tym nie tyle brak widocznego szwu odlewniczego (teoretycznie mógł on zostać dokładnie usunięty), lecz przede wszystkim złożoność kształtu przedstawię. Najważniejszym jednak argumentem jest fakt, że obie figurki, mimo niewątpliwej tendencji wytwórcy do uzyskania jak najbliższego podobieństwa, są jednak różne, co wyklucza możliwość ich wykonania w tej samej, a więc wielokrotnej formie³⁵. Dlatego też proveniencji figurek wołów z Bytynia trudno jest szukać w kręgach środkowoeuropejskich kultur neolitycznych, które nie dostarczają przekonujących dowodów na znajomość metody odlewu na wosk tracony. Należy również zwrócić uwagę na tematykę przedstawienia, tradycyjnie łączoną z wyobrażeniem orki sprzężajnej. Stan zachowania zabytku nie pozwala jednak na jednoznaczne określenie, czy była to scena orki, czy też przedstawienie traktacji kołowej.

W świetle powyższych uwag hipotezy o szeroko rozumianej miejscowej proveniencji figurek bytyńskich wydają się być niemożliwe do utrzymania (co oczywiście nie wyklucza miejscowego pochodzenia towarzyszących siekier). Naszym zdaniem bardziej przekonujące są te opinie, według których wyobrażenia wołów bytyńskich traktowane są jako import, do którego analogii szukać należy w horyzontach kulturowych i chronologicznych, gdzie nie byłyby one wyjątkowym i trudnym do wyjaśnienia zjawiskiem. Takie hipotezy nie były jednak rozwijane w dotychczasowej literaturze przedmiotu, odwołującej się raczej do bliskiej terytorialnie plastyki glinianej, niż do bardziej odległych, lecz pokrewnych technologicznie przedstawień. Uważamy, że punktem wyjściowym winny być jednostki kulturowe, w których istniały potencjalne możliwości wyprodukowania przedstawień zbliżonych do bytyńskich. Czynniki warunkującymi te możliwości są: znajomość zaprzęgu; stosowanie motywów zoomorficznych w plastyce; znajomość metody odlewu pełnego na wosk tracony; obecność analogii o rzeczywistym podobieństwie technologicznym, tematycznym i stylistycznym. Górną granicę chronologiczną naszych poszukiwań wyznaczać będzie moment zaniku płaskich siekier miedzianych. Dolną wyznaczyć można na podstawie czasu wprowadzenia wyszczególnionych powyżej elementów kultury materialnej. Pierwszym etapem analizy będzie uchwycenie takich jednostek kulturowych, w których wszystkie wspomniane czynniki występują równocześnie. W dalszej kolejności należy rozpatrzyć możliwość bezpośrednich lub pośrednich powiązań tych jednostek z Wielkopolską — miejscem znalezienia skarbu. Zakres terytorialny naszych rozważań obejmować będzie wschodnią część basenu Morza Śródziemnego, co wynika ze znajomości ogólnej sytuacji kulturowej w III i w pierwszej połowie II tys. p.n.e.

IV

Zreasumujmy poniżej powszechnie znane fakty związane z czasem i miejscem pojawienia się tych elementów kultury materialnej, których istnienie uznaliśmy poprzednio za punkt wyjścia do rozważań nad genezą i chronologią figurek z Bytynia.

1 — Zaprzęg zwierzęcy. Najstarsze niepodważalne dowody: Mezopotamia — druga połowa IV tys. p.n.e.; Syria, Anatolia, strefa Kaukazu — III tys. p.n.e.; Egipt — koniec IV tys. p.n.e.; Cypr — koniec III tys. p.n.e.; Europa Środkowa — III tys. p.n.e.

³⁵ Nadmienić trzeba, że w świecie antycznym znane są także jednorazowe formy dwudzielne, które kształtowano za pomocą modelu glinianego lub gipsowego, a nie woskowego. Datowane są one jednak dopiero na pierwszą połowę I tys. p.n.e., kiedy to służyły między innymi do wyrobu naczyń brązowych (J. Wielowiejski 1975, s. 171-173).

2 — Motywy zoomorficzne w plastyce: w większości kultur interesującego nas obszaru w ramach III i II tys. p.n.e., ze szczególnym nasileniem w strefie mezopotamskiej i egejskiej.

3 — Metoda odlewu pełnego na wosk tracony. Najwcześniejsze dowody: Mezopotamia — okres wczesnodynastyczny; Syria — druga połowa III tys. p.n.e., podobnie strefa kaukasko-anatolijska; Egipt — schyłek Starego Państwa; Egea — przełom okresów środkowo- i późnominojskiego; Cypr — od początków II okresu cypryjskiej epoki brązu; Europa Środkowa — horyzonty kultur mogiłowych i pól popielnicowych.

4 — Analogie o rzeczywistym podobieństwie technologicznym, tematycznym i stylistycznym. Najwcześniejsze okazy: Mezopotamia — model kwadrygi z Tell Agrab — okres wczesnodynastyczny. Południowo-wschodnia Anatolia — zespół modeli wozów z Marash (ryc. 2 a, b) — początek II tys. p.n.e. — Egea — model zaprzęgu z Psychro — okres późnominojski I.

Nie uwzględniono tutaj zarówno pojedynczych przedstawień byków czy wołów (np. Majkop, Châtillon-sur-Seiche, Katydata, figurki egipskie z czasów Nowego Państwa), jak i modeli samych wozów.

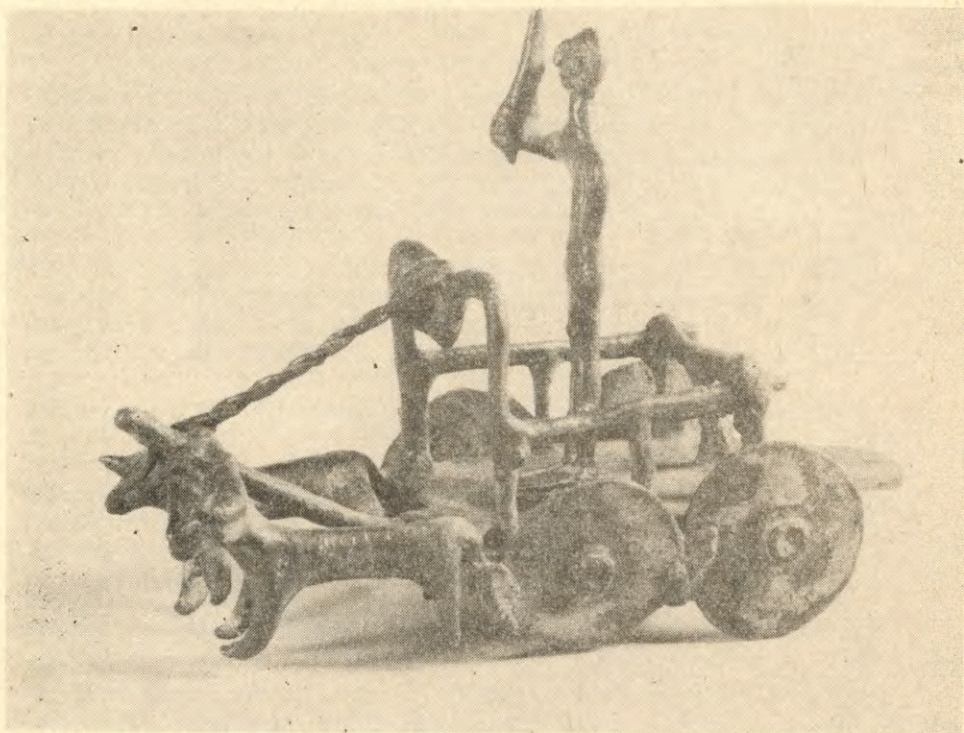
Po powyższych ustaleniach pokusić się możemy o zawężenie kręgu terytoriów pozostających w obrębie naszych zainteresowań. Wyeliminować więc musimy środkową Europę, ponieważ w okresie neolitu i wczesnej epoki brązu dostarcza ona dowodów występowania tylko dwóch elementów — znajomości zaprzęgu i plastyki zoomorficznej. W ramach III i pierwszej połowy II tys. p.n.e. eliminujemy również Egeę i Cypr z powodu nieznaności na tych terenach metody odlewu na wosk tracony. Wprawdzie w drugiej połowie II tys. p.n.e. mamy tu już do czynienia z wszystkimi czterema elementami, to jednak w świetle poprzednich ustaleń odnośnie do datowania płaskich siekier miedzianych, obszary te wyłączyć należy raczej z kręgu naszych rozważań³⁶. Ze strefy Kaukazu, wschodniej Anatolii i Egiptu³⁷ nie znamy, jak dotąd, metalowych modeli zaprzęgów. Pełne natomiast wymogi, warunkujące uznanie danego obszaru za potencjalne miejsce powstania przedmiotów w typie figurek bytyńskich, spełniają Mezopotamia i południowo-wschodnia Anatolia (wraz z ciężącą ku niej przyległą częścią Syrii).

Zgodnie z dotychczasowym stanem wiedzy o relacjach międzykulturowych tego okresu, trudno jest szukać źródła importu na terenie Międzyrzecza. Zresztą wspomniane wcześniej znalezisko z kręgu kultury sumeryjskiej — model z Tell Agrab, jest analogią jedynie w sensie koncepcji (zaprzęg) i techniki wykonania (odlew pełny na wosk tracony), w szczegółach natomiast wykazuje zasadnicze różnice³⁸.

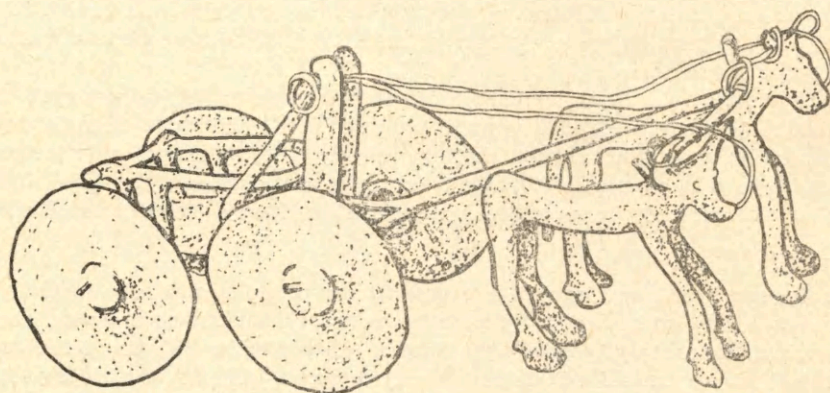
³⁶ Na Cyprze i w kręgu egejskim pewne formy płaskich siekier występują aż do końca tamtejszej epoki brązu. Te najmłodsze okazy, wykonane z brązu, posiadają najczęściej charakterystycznie wybrzuszoną lub załamana linię krawędzi bocznych i różnią się wyraźnie od okazów wcześniejszych (H. W. Catling 1964, tabl. 8: 7-11).

³⁷ W Egipcie pewnie datowana plastyka wykonana techniką odlewu pełnego na wosk tracony, o specyficznym zresztą modelunku, pochodzi dopiero z okresu Nowego Państwa (A. Lucas, J. R. Harris 1967, s. 220-222; G. Roeder 1956, s. 323-336, tabl. 47-49). Wcześniejsza znajomość tej techniki jest przedmiotem teoretycznych spekulacji, przyjmujących jej wprowadzenie u schyłku Starego Państwa (G. Roeder 1933, s. 240-242).

³⁸ Pomijając fakt, że zwierzętami pociągowymi są tu nie woły lecz prawdopodobnie onagry, zasadniczym elementem różniącym model z Tell Agrab jest fakt osadzenia całej grupy na wspólnej podstawie, która jest konstrukcją spinającą figurki zwierząt i model pojazdu.

a

b

Ryc. 2 a, b. Marash (?), Turcja. Miedziane modele pojazdów
(a — Courtesy of Museum of Fine Arts, Boston; b — wg Piggott 1968, tabl. XX; brak skali)

Południowo-wschodnia Anatolia i przyległa do niej część Syrii wykazują, w świetle naszej analizy, znacznie wyższy stopień prawdopodobieństwa wyeksportowania interesującego nas zabytku. Na przełomie III i II tys. p.n.e. zachodziły bowiem prawdopodobnie ruchy migracyjne ludności ze wschodniej Anatolii i Kaukazu do środkowej Europy⁸⁹. Jest więc prawdopodobne, że w nurcie tych przesunięć zna-

⁸⁹ J. Machnik 1975, s. 239-245.

leżć się mogły także obszary bezpośrednio przyległe. W świetle tych faktów szczególnego znaczenia nabierają znaleziska z Marash, przede wszystkim model znajdujący się w Museum of Fine Arts w Bostonie (ryc. 2 a), którego przedstawienia wołów wykazują uderzające podobieństwo do figurek z Bytynia. Zarówno jedne jak i drugie odznaczają się walcowato ukształtowanym tułowiem, podobnie zarysowaną linią grzbietu (brak garbu), ostro zakończonym pyskiem. Również zbieżne są ogólne proporcje figurek.

V

Podsumowując nasze rozważania należy stwierdzić, że chociaż nie dają one jednoznacznej odpowiedzi odnośnie do dokładnej proveniencji i chronologii skarbu z Bytynia, pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

- 1 — Figurek wołów z tego skarbu nie można uważać za wyrób miejscowy ani w węższym, ani szerszym (tj. środkowoeuropejskim) znaczeniu.
- 2 — Szukając źródła importu znaleziska szczególną uwagę należy zwrócić na południowo-wschodnią Anatolię i przyległą część Syrii na przełomie III i II tys. p.n.e.
- 3 — Odrzucamy hipotezy o wcześniejszym datowaniu znaleziska. Pozostaje natomiast teoretyczna możliwość (naszym zdaniem mało jednak prawdopodobna) jego młodszego wieku i związku z kulturą egejską lub Cyprem⁴⁰.

Z jakim kontekstem kulturowym w środkowej Europie można więc łączyć skarb z Bytynia? Wykluczamy tradycyjne i głęboko zakorzenione próby łączenia go z młodszymi kulturami neolitu naddunajskiego czy kulturą pucharów lejkowatych. Zwracamy natomiast uwagę na zjawiska kulturowe na przełomie neolitu i epoki brązu, odpowiadające czasowo proponowanemu datowaniu naszego znaleziska lub też bezpośrednio po tym następujące. Nasilenie związków z Anatolią i południowym Kaukazem obserwujemy w post-*vučedolskich* kulturach Kotliny Karpackiej⁴¹. Szukając czynnika łączącego obszary po obu stronach Sudetów, do naszych rozważań włączyć trzeba kulturę unieteycką, szczególnie we wczesnym stadium jej rozwoju.

WYKAZ LITERATURY

- Bukowski Z., Dąbrowski K.
1971 *Świt kultury europejskiej*, Warszawa.
- Catling H. W.
1964 *Cypriot Bronzework in the Mycenaean World*, Oxford.
- Chmielecki K.
1911-1913 *W obronie siekierok bronzowych*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. 2, nr 5, s. 65-87.
- Chmielewski W., Jażdżewski K., Kostrzewski J.
1965 *Pradzieje Polski*, Wrocław—Warszawa—Kraków.
- Deshayes J.
1960 *Le outils de bronze, d'Indus au Danube (IVe au IIe millenaire)*, t. I, Paris.
- Déchelette J.
1910 *Manuel d'archéologie préhistorique Celtique et Gallo-Romaine*, t. II, Paris.

⁴⁰ Przyjmując taką hipotezę należałoby raczej założyć, że wiek wołów bytyńskich jest inny niż wiek towarzyszących im siekier (zob. przypis 36).

⁴¹ J. Machnik 1973, s. 127-165.

Ebert M.

1927/28 *Reallexikon der Vorgeschichte*, t. X, Berlin.

Hensel W.

1969 *Ziemia polskie w pradziejach*, Warszawa.

1973 *Polska starożytna*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.

Jankowska D.

1974 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na stanowisku 4 w Pogonicach, pow. Słupsk, w 1973 roku*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, t. 4, s. 3-12.

Jażdżewski K.

1938 *Cmentarzyska kultury ceramiki wstęgowej i związane z nimi ślady osadnictwa w Brześciu Kujawskim*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 15, s. 4-105.

1965 *Poland*, London.

Koehler K., Erzepki B.

1893 *Album zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, z. 1, Poznań.

Kohn A.

1875 *Vorgeschichtliches aus dem Posenschen und anderen Gegenden des slavischen Osten Europas*, „Globus”, t. 28, s. 213-218.

Kostrzewski J.

1922-1924 *Z badań nad osadnictwem wczesnej i środkowej epoki brązowej na ziemiach polskich*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 2, s. 161-218.

1923 *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań.

1939-1948 *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*, [w:] *Prehistoria ziem polskich*, *Encyklopedia polska*, t. 4, cz. 1, Kraków, s. 120-359.

1949 *Pradzieje Polski*, Poznań.

1955 *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa—Wrocław.

Kowalczyk J.

1957 *Badania osady kultury pucharów lejkowatych w Gródku Nadbużnym, pow. Hrubieszów*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 24, s. 300-306.

Lubomirski T. J.

1873 *Zabytki krajowe z okresu brązowego. Wykopalisko we wsi Raszewie*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 1, s. 19-36.

Lucas A., Harris J. R.

1967 *Ancient Egyptian Materials and Industries*, London.

Machnik J.

1973 *Ze studiów nad związkami Kaukazu z obszarami karpaccymi w początkach epoki brązu*, „Archeologia Polski”, t. 18, z. 1, s. 127-165.

1975 *Einige Bemerkungen zur Genese der frühbronzezeitlichen Zivilisation in Europa*, „Acta Archeologica Carpathica”, t. 15, s. 239-245.

Montelius O.

1900 *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien*, Braunschweig.

Much M.

1893 *Die Kupferzeit in Europa und ihr Verhältniss zur Kultur der Indogermanen*, wyd. 2, Jena.

Otto H., Witter W.

1952 *Handbuch der ältesten vorgeschichtlichen Metallurgie in Mitteleuropa*, Leipzig.

Piggott S.

1968 *The Earliest Wheeled Vehicles and the Caucasian Evidence*, „Proceedings of the Prehistoric Society”, t. 34, s. 266-318.

- Podwińska Z.
1962 *Technika uprawy roli w Polsce średniowiecznej*, Wrocław—Warszawa—Kraków.
- Roeder G.
1933 *Komposition und Technik der Ägyptischen Metallplastik*, „Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts”, t. 48, s. 226-263.
1956 *Ägyptische Bronzefiguren*, Berlin.
- Sadowski J. N.
1877 *Wykaz zabytków przedhistorycznych na ziemiach polskich. Zesz. 1. Do-rzeczka Warty i Baryczy*, Kraków.
- Sulimirski T.
1957-1959 *Polska przedhistoryczna*, Londyn, cz. II.
1966-1968 *Handel Troi z Europą*, „Teki Historyczne”, t. 15, s. 3-27.
- Sturms E.
1955 *Die neolithische Plastik im nordischen Kulturkreis*, „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, t. 2, s. 21-26.
- Tabaczyński S.
1970 *Neolit środkowoeuropejski — podstawy gospodarcze*, Wrocław—Warszawa—Kraków.
- Tunia K.
1973 *Typologia eneolitycznych wyrobów miedzianych z terenu Polski* (maszynopis złożony w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie).
- Verhandlungen...*
1873 *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* (Sitzung vom 6. Dez. 1873), „Zeitschrift für Ethnologie”, t. 5, s. 186-207.
1876 *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* (Ausserordentliche Sitzung vom 29. Juli 1876), „Zeitschrift für Ethnologie”, t. 8, s. 171-204.
- Wielowiejski J.
1975 *Górnictwo i metalurgia*, [w:] *Kultura materialna starożytnej Grecji — zarys*, t. I, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, s. 119-224.
- Wiślański T.
1969 *Podstawy gospodarcze plemion neolitycznych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław—Warszawa—Kraków.
- Witter W.
1938 *Die älteste Erzgewinnung im nordisch-germanischen Lebenskreises*, t. I, Leipzig.
- Żak J.
1976 *Ziemi polskie w starożytności*, [w:] *Dzieje Polski*, Warszawa, s. 14-87.

Jerzy Kopacz, Krzysztof Tunia

Adres autorów:

Mgr Jerzy Kopacz, Mgr Krzysztof Tunia

Pracownia Archeologiczna Zakładu Archeologii Małopolski

Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN

32-126 Igołomia

